

М.В. Прихода,

доцент кафедри
видавничої справи
та редагування
Інституту журналістики
Київського національного
університету імені Тараса
Шевченка

УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ ТЕКСТ: МІЖ ТРАДИЦІЄЮ ТА ІННОВАЦІЯМИ

Динаміка змін на ринку періодичних видань і, передусім, наукових, настільки активна, що кожний паперовий журнал сприймаєш як щось надзвичайно цінне, що вже відходить... в Інтернет. Утім, ще маємо насолоду читати майже сотню наукових і науково-популярних часописів, які видає НАН України. Серед них ті, що вже мають давню історію, традиції, свій стиль, свою тональність, свого читача, як, наприклад, "Вісник Національної академії наук України" від 1928 року. Є журнали середнього віку, є зовсім молоді, вони також вирізняються своєю науковою поставою, вони і жанрово, і стилістично динамічніші. Однак усі вони є вагомим інструментом наукової комунікації.

Наукові часописи виконують чимало важливих функцій: підсумовують результати теоретичних або експериментальних досліджень учених; стимулюють дослідження тієї чи іншої проблематики; закріплюють результати наукового пізнання; передають знання наступним поколінням.

У контексті останньої функції наукова періодика формує науковий стиль, його естетику і поетику, а отже, духовну ауру конкретної науки, образ науковця, його мовну особистість, врешті — відображає розвиток наукової мови конкретного часу, "інтелектуальний образ доби".

Український науковий текст має давні традиції. Про них докладно пише Н. Зелінська [1]. У радянський час ці традиції усіляко поменшували, знищували. Однак були науковці, які берегли традиції початкового періоду, особливо в оточенні науковців-фізиків, хіміків, математиків. Саме вони, як могли, намагались зберегти і стиль, і мову, і поетику наукового тексту, не дали розірватись нитці тяглості власне наукової думки. У радянський період було витворено, як зазначає Н. Зелінська, "канони відстороненої і знеособленої" наукової прози, "потік безбарвних, індіферентних до власного об'єкта текстів-переліків, текстів-констатацій...". Звичайно, не всі наукові тексти цього періоду були безбарвні, індіферентні, однак, тенденція була потужною (і в структурі тексту, і в змістовому наповненні, і в лексиці, і в синтаксисі), її відгомін маємо й досі.

Долати цей синдром не просто, витворилась традиція іншого тексту — українського радянського. Тому сучасні інновації в науковому текстотворенні — це і застосування світових тенденцій, і нових технологій, і повернення досвіду українських учених, зокрема, дорадянського періоду,

плекання їхніх традицій. Йдеться передусім про емоційність наукового тексту, його образність, які майже повністю було знищено у ХХ столітті. Щоб це побачити, варто порівняти мову і стиль журналів дорадянського періоду, радянського та сучасного. Таке дослідження цікаве й з огляду на тематику, географію досліджень, оцінювання наукових набутків зарубіжних учених тощо. Утім, щодо культури оформлення, дотримування видавничих стандартів, редакторського опрацювання текстів і видань загалом, — це те, що варто зберегти з радянського періоду. Погодьмося, економія на фаховому редагуванні і щораз нижчий рівень авторських текстів понижують якість наукових видань.

Ми проаналізували понад 20 наукових періодичних видань НАН України (серед них "Космічна наука і технологія", "Вісник Національної академії наук України", "Українська мова", "Український географічний журнал", "Фізіологічний журнал", "Народознавчі зошити", "Мовознавство", "Археологія") за 2010 рік та перші числа 2011 року. Усі вони мають гарний, а деякі навіть вишуканий і цікавий дизайн, видавниче та поліграфічне виконання, досить широку палітру наукових жанрів. Уважне прочитання цих журналів дає нам підстави стверджувати, що вони мають душу тих, хто їх творить (попри всі економічні, й не тільки, проблеми та негаразди). Наукові тексти в цих журналах багаті на мовні та стилістичні засоби. Вільні, динамічні, образні, з метафорами та полемічними елементами тексти молодих авторів, у яких також відчутна традиція чужомовних наукових текстів. Науковцям старшого покоління більше властива риторика радянського періоду, у текстах авторів середнього покоління є і ті, й другі елементи. Звичайно, такий висновок умовний, бо в ту чи іншу групу потрапляють тексти авторів з різних генерацій. Проте, це не мета нашого дослідження: нам важливо було виявити в науковій періодиці проблемні місця, бар'єри, які заважають ефективній науковій комунікації.

Насамперед впадає в око зашифрованість імені. У більшості видань уживають ініціали та прізвище, трапляється — прізвище та ініціали. Таку форму вважаємо не найкращою. По-перше, вона створює бар'єр у науковій комунікації: невідомо хто автор — він чи вона, по-друге, така форма виглядає дивною поряд з іноземними авторами. *Наприклад: Тощев Г.М., Хохоровскі Я.; Матіас Шпрінгзл, Марк Міранд, Йоланта Баранська, але І.М. Коваль, Д.О. Мельничук тощо...* В анотації В.В. Смаль, англійською *V. Smal*.

У деяких виданнях помітні зміни: там подають один ініціал і прізвище, наприклад, у редакційній колегії, але поряд читаємо рецензентів, редакторів тощо вже з двома ініціалами, або повне ім'я і прізвище. Наприклад: Редакція Л.Р. Григор'єва, В.С. Жигала, і поряд — редакційна колегія Баран В.Д., Борофка Н., Бруяко І.В. ("Археологія").

У "Віснику Національної академії наук України" редакційну колегію, редакторів, а також ювілярів у рубриці "Вітаємо" подано з двома ініціалами та прізвищем. Автори статей у цьому виданні — з одним ініціалом, а внизу,

біля авторського знака, написано прізвище, ім'я та по батькові повністю, зазначено посаду автора, місто, рік:

К. Лавріщева (над статтю)

* *Лавріщева Катерина Михайлівна. Доктор фізико-математичних наук. Завідувач відділу програмної інженерії цієї ж установи (Київ). 2010.*

Треба було написати: *К. Лавріщева, 2010* або *Лавріщева К., 2010.*

Всю іншу інформацію подати у відомостях про авторів.

У "Географічному журналі" уживають прізвище і два ініціали для редакційної колегії, для верстальника та авторів статей ініціали та прізвище: *Редакційна колегія Багров В.М., Горленко І.О.; комп'ютерне верстання Н.І. Батова.* По-різному представлено редакційну колегію (прізвище та ініціали) і редакцію (ініціали та прізвище) в журналі "Археологія": *Редакція Л.Р. Григор'єва, В.С. Жигола і поряд — Редакційна колегія Баран В.Д., Борофка Н., Бруйко І.В.*

Журнали "Народознавчі зошити" та "Українська мова" пишуть ім'я та прізвище і членів редколегії, і редакторів журналу, і авторів статей.

У науково-практичному журналі "Космічна наука і технологія" обрали такий варіант написання імені: *Члени редакційної колегії В. Горбулін, О. Івасишин; а редактор випуску О.П. Федоров,* автори статей також з двома ініціалами. У журналах по-різному пишуть імена і в текстах: то з одним ініціалом, то з двома, то без ініціала. Така різність знижує культуру видання. Тому редакторам журналів варто звертатись до стандарту або методичних рекомендацій Книжкової палати України [2].

У відомостях про автора (авторів) можемо писати ініціали (ініціал) імені (імені по батькові) і прізвище чи повне ім'я (ім'я та по батькові). Кожне видання може обрати для себе один із варіантів і послідовно дотримуватись його. Найкраще, на нашу думку, подавати повне ім'я та прізвище авторів, рецензентів, редакторів тощо. Це, гадаємо, важливо робити з огляду на електронні версії журналів, адже зашифроване ім'я тут сприймається набагато важче. Щодо оформлення ініціальної форми, то варто подавати ініціали через проміжок: *В. О. Осадчий*, а не *В.О. Осадчий*, або *В.О.Осадчий*. Складною, однак вирішуваною, є проблема передавання українською мовою чужомовних імен та прізвищ. Різне написання їх у науковій періодиці, монографіях, підручниках тощо зумовлено розбіжностями між правописними традиціями і практикою (наприклад, *Уорхол/Воргол, Уільямс/Вільямс, Фейєрбах/Фюєрбах, Уінтер/Вінтер, Ейнштейн/Айнштайн, Гете/Гете/Гьоте, Маккіявеллі/Мак'явеллі/Макіявелі тощо*).

Наукова періодика Національної академії наук України може стати цінним джерелом для поширення практики передавання чужих імен і прізвищ безпосередньо з мови оригіналу, якщо автори і редактори користуватимуться Англійсько-українсько-англійським словником наукової мови (фізика та споріднені науки), який уклали О. Кочерга та Є. Мейнарович [3]. У цьому словникові подано українське написання

кількох тисяч прізвищ відомих науковців, а також відпрізвищеві прикметники. Користування цим словником полегшить роботу редакторам і авторам.

Друге, що впадає в око, — це радянська форма написання адреси. Зауважимо, що чимало видань пишуть правильно: назва видання, організації, вулиця, місто, індекс, але є й ті, які ще уживають традиційну радянську форму.

Не скрізь, але здебільшого так є у журналах, що засновані в радянський період (наприклад, "Фізіологічний журнал", "Вісник..."). Врешті, такі традиції видання заслуговують на повагу, однак, деякі форми, зокрема адреси, варто змінити.

Ефективності й оперативності наукової комунікації, а в стислих науках це надзвичайно важливо, сприяє електронна адреса авторів. Її подають не всі видання. Варто було б писати не e-mail, а e-пошта (пишемо ж e-підручник, e-ресурси).

У проаналізованих журналах нема однотипності щодо написання дати отримання статті. Наприклад: *Матеріал надійшов до редакції ("Фізіологічний журнал")*, *Надійшло до редакції*, *Надійшла 15.04.2010 ("Археологія")*, *Стаття надійшла... Отримано ("Український географічний журнал")*. Взагалі не подають такої інформації журнали "Мовознавство", "Вісник Національної академії наук України", "Українська мова". Коректно було б скрізь писати *Стаття надійшла до редакції 09.09.2011*. Варто також пам'ятати, що цифри до 10 потрібно писати з нулем: *01, 02, 03...*

Редакторам журналів треба звернути увагу і на скорочення слів, які маємо робити відповідно до правил орфографії та стандартів [4]. Найчастіше трапляється таке ненормативне скорочення слів: тиж, міс (треба з крапкою — *тиж.*, *міс.*), або ж навпаки, крапка зайва — *млн.*, *грн.*, *млрд.*, *сmt.*, треба: *млн*, *грн*, *сmt*). Плутанини зі скороченням наробив ВАК України, вимагаючи скорочувати назви наукових ступенів інакше, ніж це встановлено державним стандартом (*д. ф. н.*, треба *д-р філол. наук*, *д. г. н.*, треба *д-р геогр.*, *наук*, *к.ф.-м. н.*, треба *кан. фіз.-мат. наук*). Такі скорочення ненормативні та застосовуються лише в електронних документах атестаційних справ, які подаються до ВАКу [5].

Це кілька зауваг до обрамлення наукового тексту. Звичайно, може виникнути запитання: Чи потрібно все зоднаковлювати? Над цим варто було б подумати, і в Академії наук випрацювати свої критерії щодо видавничої та мовної культури періодичних наукових видань. Це, поперше, полегшить роботу редакторів, а по-друге, — формуватиме авторську культуру, мовну особистість науковця.

У цьому контексті виринає ще одна наукова проблема — проблема редагування наукових текстів. Традиція радянської, чи то пак, російської, школи літературного редагування "спиралася на канонізовані вимоги до тексту", тобто зводилася до мовної культури. З цього приводу М. Феллер писав: "Коли у світі вимоги щодо побудови тексту здебільшого ставили до автора, то

в державі, де права автора було обмежено, найбільша відповідальність за публікацію покладалася на редактора". Ще у 1920-і роки це призвело до запровадження двох чи навіть трьох редакторів: політичного (по суті цензора), літературного (відповідав за мовну нормативність тексту) та, в деяких випадках, наукового (відповідального за дотримання наукових норм). На відміну від російської школи літературного редагування, "українська ж із самого початку виходила з уявлення про комунікативний акт, його перебіг та компоненти, яке на той час було поширене в світовій лінгвістиці" [6]. В українській школі редагування важила і важить комунікаційна або інформаційна ситуація, акторський і читацький контексти. Це особливо актуально, зокрема, у редагуванні наукової періодики.

З одного боку, маємо розірваність в текстотворчій традиції, ше-не-сформованість нової, а з іншого боку, така ж ситуація і в редакторській традиції. Проблемою є образ автора наукового тексту, його редактора і читача також. Бо саме в контексті цих трьох елементів можемо говорити про межі втручання редактора в авторський текст.

Якщо редактор — вихованець, послідовник радянської школи редагування, то він обере одну стратегію роботи з текстом, якщо ж він опирається на власне українське літературне редагування — іншу. Вибір стратегії залежить також від якості тексту, індивідуальності його автора, конкретної галузі науки.

Найскладніша проблема — якість авторського тексту. Трапляються тексти, змістовий і мовний рівень яких дуже низький. Якщо неможливо відхилити такий текст, то редакторів доводиться майже переписувати його. Тексти на вході і на виході — часто зовсім різні, тому читач отримує тексти двох авторів — власне автора і його тіні — редактора. Тут редактор виходить з позицій читацького сприймання тексту, дбає про його ясність, розуміння. Але він не автор...

Які ж складники якості наукового тексту? Науковці наголошували і наголошують на ясності тексту, на планах у тексті, з яких впливає очікуваність (або неочікуваність) продовження, зрозумілість слів у конкретному контексті, напруга викладу та напруга цікавості читача, тобто кількість інформації пов'язана з кожною одиницею тексту [6, 7].

Наш аналіз дає підстави стверджувати, що в текстах багато одиниць, які не мають інформативного навантаження, надмірні й узагальнювальні конструкції (*Отже, як бачимо; Отже, таким чином можемо підсумувати... Отже, підсумовуючи, можемо сказати*). Їх вважаємо семантично спустошеними і радимо уникати. Розвинений науковий стиль багатий на синтаксичні структури зі вставними та уточнювальними словами та реченнями, відокремленими дієприкметниковими та дієприслівниковими зворотами. Однак автори часто ними зловживають, а це ускладнює сприйняття тексту.

Науковий стиль мовлення вимагає об'єктивування власного "Я", усунення особистісно-індивідуальних ознак висловлювання. Цьому

слугують різні усталені мовленнєві засоби вираження — передусім множинні означено-особові дієслівні форми теперішнього та майбутнього часів: *придивімося, звернімо увагу* тощо...

Рідше трапляється форма дієслова першої особи однини — *дозволю собі...нагадати, процитувати, я вважаю* (це найчастіше трапляється в текстах молодих науковців). Мабуть, редакторам і не варто змінювати цих конструкцій.

Особливістю наукового мовлення є дієслівні форми минулого і теперішнього часів і безособові форми на *-но, -то* (*як уже згадано, визначено, досліджено, виявлено* тощо). Однак і це поширена вада наукових текстів — і наукової періодики, і монографій, і дисертацій — пасиви, які не властиві українській мові. Наприклад: *Раніше нами було показано, нами було виявлено зменшення; В країнах, де інфляційна ціль спочатку оголошувалася Центральними банками самостійно, згодом у більшості випадків орієнтири інфляції стали затверджуватися урядами*. Українською треба було б написати: *ми виявили, дослідили, зауважили, довели... Банки оголошували..., затверджували уряди...* Це обов'язково має змінити редактор.

У наукових текстах часто трапляються невмотивовані запозичення, кальки (*імплементувати, співставити, в даний час, теорема вірна*). Поширене також вживання слова в невластивому йому значенні (це пароніми *зумовити/обумовити, поширюється/розповсюджується, призводить/приводити*).

Ми навели найпоширеніші хиби, на які треба звертати увагу авторам і редакторам. Аналізувати й типологізувати всі мовні та стилістичні огріхи, які трапляються в науковій періодиці, — справа нелегка, та й, мабуть, не ефективна. Маємо чимало літератури (див. наприклад, Антоненко-Давидович Б. "Як ми говоримо", Непійвода Н. "Сам собі редактор", Пономарів О. "Культура слова: мовностилістичні поради", Фаріон І. "Мовна норма: знищення, пошук, віднова"), що вчить як правильно писати, як правильно послуговуватися словом і як його плекати.

Що ж стосується термінології (ахіллесової п'яти наукових текстів), то редакторам і авторам наукової періодики радимо користуватися ДСТУ 3966:2009 "Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять", а також уже згаданим "Англійсько-українсько-англійським словником наукової мови", електронною версією "Російсько-українського академічного словника" 1924—1933 рр. за редакцією Агатангела Кримського та Сергія Єфремова (www.r2u.org.ua).

Сьогодні перед видавцями і редакторами наукової періодики багато викликів, багато непростих завдань, але вони також мають високу місію — створити "інтелектуальний образ" нашого часу, поновити давні й ініціювати нові традиції наукового текстотворення, дбати про українську мову та стиль української науки.

Наостанок дозволимо собі ще одну цитату з монографії Надії Зелінської: "Наукові тексти характеризують добу. Стиль науковий — це хор.

У хорі, безумовно, є солісти з яскраво індивідуальними голосами, проте всі ці голоси творять вищу гармонію поліфонічного співу" [1]. Додаймо, що в хорі є також диригенти. У наукових текстах, наукових виданнях — це редактори та видавці. Від їхнього професіоналізму також залежить чистота звучання кожного наукового голосу..

1. *Зелінська Н.* Поетика приголомшеного слова (Українська наукова література XIX — початку XX ст.) : монографія / Надія Зелінська. — Л. : Світ, 2003. — 352 с.
2. *Оформлення* вихідних відомостей у виданнях : метод. рек. / уклад. Г. М. Плиса ; Кн. Палата України. — Вид. 2-ге, змін. та доповн. — К. : Кн. Палата України, 2008. — 52 с.
3. *Англійсько-українсько-англійський* словник наукової мови (фізика та споріднені науки) : у 2 ч. / уклад. Ольга Кочерга, Євген Мейнарович. — Вінниця : Нова книга, 2010.
4. *ДСТУ 3582-97.* Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі. Загальні вимоги та правила. — [Чинний від 1996-01-12]. — К. : Держстандарт України, 1998. — 26 с.
5. *Женченко М.* Загальна і спеціальна бібліографія : навч. посіб. / Марина Женченко. — К. : Жнець, 2011. — 255 с.
6. *Феллер М.Д.* Український університетський курс літературного редагування (здум автора — текст — сприймання читача) // Наукові записки. — 2002. — Т. 20. Філологічні науки. — С. 2—8.
7. *Іванченко Р.Г.* Літературне редагування / Р.Г. Іванченко. — Вид. 2-ге. — К. : Вища шк., 1983. — 246 с.